

ԺՈՂՈՎՐԴԱՎԱՐԱԿԱՆ ԱՐԺԵՔՆԵՐ

ԱՐՑԱԽԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԱՎԱԳ ԴԱՍԱՐԱՆՆԵՐԻ ԱՇԱԿԵՐՏՆԵՐԻ ԻՐԱՎԱԳԻՏԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ՁԵՎԱՎՈՐՄԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐԸ¹

Ավետիք Հարությունյան
Սիրանուշ Պետիկյան
Հակոբ Մաթևոսյան
Լուսինե Բարխուդարյան

Բանալի բառեր – իրավագիտակցություն, իրավական մշակույթ, իրավական դաստիարակություն, իրավագիտակցության բարձրացում, աշակերտի իրավունքներ և պարտականություններ

Արցախի Հանրապետության՝ որպես ժողովրդավարական ու իրավական պետության կառուցման կարևորագույն նախադրյալներից է քաղաքացիների իրավական մշակույթի պատշաճ մակարդակի ձևավորումը: Վերջինս, ըստ Ե.Պևցովայի, «կանխորոշվում է հասարակության անդամների իրավագիտակցությամբ, ժողովրդավարական ինստիտուտների զարգացվածությամբ, ինչը ենթադրում է քաղաքացիների սոցիալ-իրավական ակտիվություն»²:

¹ Հետազոտությունն իրականացվել է Արցախի Հանրապետության կրթության, գիտության և սպորտի նախարարության կողմից տրամադրվող ֆինանսական աջակցության շնորհիվ՝ № SCS 15.10-002 գիտական թեմայի շրջանակներում:

² Певцова Е., Формирование правового сознания школьной молодежи: состояние, проблемы и перспективы, Государство и право, 2005, N 4, էջ 28-36:

Ա.Ազրիլիյանի խմբագրությամբ իրավաբանական բառարանի համաձայն՝ «իրավական մշակույթը հասարակության իրավական կյանքի որակն է ու պետության և հասարակության կողմից մարդու իրավունքների ու ազատությունների երաշխավորվածության աստիճանը, ինչպես նաև հասարակության ամեն մի անդամի կողմից իրավունքի իմացությունը, ըմբռնումը և հետևումը: Իրավական մշակույթը բնորոշվում է բնակչության իրավագիտակցության զարգացվածության աստիճանով, իրավական գործունեության զարգացման մակարդակով, իրավական ակտերի ամբողջ համակարգի կատարելության աստիճանով»³:

Այսպիսով, իրավագիտակցությունը, լինելով իրավական մշակույթի հիմնական բաղադրիչը, կարևոր դեր է խաղում ժամանակակից պետության կառուցման գործում: Քաղաքացիների մոտ իրավագիտակցության պատշաճ մակարդակի ձևավորումը բարդ գործընթաց է, որը դրական արդյունք կունենա այն դեպքում, երբ հասարակության բոլոր շերտերում իրականացվի մշտապես, համակարգային ձևով ու լինի պետական և շահագրգիռ այլ սուբյեկտների ուշադրության ու վերահսկողության ներքո:

Մեր կարծիքով՝ մարդու և քաղաքացու իրավունքների պաշտպանության ոլորտում պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների քաղաքականությունն ավելի արդյունավետ կլինի, եթե հաշվի առնվեն տարբեր սոցիալական խմբերի, առաջին հերթին՝ երեխաների և երիտասարդության առանձնահատկություններն ու յուրահատկությունները: Հենց այդ խմբերը տարբեր պատճառներով (իրավական նորմերի իմացության ցածր աստիճան, կյանքի փորձի պակաս և այլն) համարվում են սոցիալապես խոցելի և պահանջում են մեծ ուշադրություն: «Երեխաների, պատանիների ու երիտասարդների իրավական պաշտպանվածության մակարդակով կարելի է դատել իրավական պետության ու քաղաքացիական հասարակության զարգացվածության մասին, քանի որ այդ սոցիալական խմբերը ոչ միայն ապագան են, ... այլև՝ ներկան»⁴:

³ Юридический словарь / Под. ред. А.Н.Азрилияна, М., 2007, էջ 316:

⁴ Антипов А.Г., Антипов К.А., Старшеклассники о своих правах (по материалам социологического исследования), Вестник Пермского университета, 2011, 3 (13), էջ 8-9:

Ելնելով այն գաղափարից, որ այսօրվա երիտասարդը վաղվա օրվա պետության պատասխանատուն է, ուստի՝ պետք է հստակ գիտակցել, որ ինչպիսին դաստիարակենք նրան, այնպիսին էլ նա կլինի տարիներ անց՝ անկախ այն հանգամանքից, թե ինչ հասարակական դիրք կզբաղեցնի: Տվյալ պարագայում հարցը վերաբերում է իրավական դաստիարակությանն ու իրավական գիտելիքների ձևավորմանը, որը պետք է սկսել հնարավորինս վաղ տարիքից:

Սակայն այստեղ հարց է առաջանում, թե արդյո՞ք հնարավոր է բացահայտել քաղաքացիների, տվյալ պարագայում՝ աշակերտների իրավագիտակցության մակարդակը: Ա.Անտիպևը և Կ.Անտիպևան նշում են, որ «իրավագիտակցության ուսումնասիրման հիմնախնդրի դժվարությունը որոշվում է ամենից առաջ նրա անթերի բնությամբ, այնպիսին, ինչպիսին մարդու գիտակցության բնությունն է, որը մինչև օրս մնում է որպես հանելուկ նույնիսկ ժամանակակից գիտության համար: Իրավագիտակցության ուսումնասիրման դժվարությունը պայմանավորված է նրանով, որ այն օրգանապես ձուլված է մարդու գիտակցության հետ, սերտորեն միահյուսված է քաղաքական, բարոյական, կրոնական գիտակցության հետ: Իրավագիտակցությունը որակապես տարբեր է իրավաբան-պրակտիկների, իրավաբան-գիտնականների, իրավախախտների և օրինապահ քաղաքացիների մոտ: Այս կապակցությամբ ո՛չ ազգային, ո՛չ միջազգային մասշտաբով մինչ օրս ոչ մեկին չի հաջողվել ստեղծել իրավագիտակցության ուսումնասիրման միասնական մեթոդաբանություն»⁵: Շարունակելով միտքը՝ նույն հեղինակները կարծում են, որ իրավագիտակցության մակարդակը կարելի է բացահայտել հարցման միջոցով, որոնցում կլինեն ինչպես իրավական առաջադրանքներ, այնպես էլ իրավական նորմերի իմացության վերաբերյալ հարցեր: Դրանք թույլ կտան բացահայտել իրավական հարաբերությունների առանձին ոլորտների կարգավորման առանձնահատկությունների վերաբերյալ քաղաքացիների իրազեկվածության մակարդակը:

⁵ Бочкова А.А., Сухарев А.А., Янч В.В., Проблемы формирования правовой культуры учащейся молодежи: теория и практика, Ученые записки УО «ВГУ им. П.М.Машерова», Том 7, 2008, էջ 76:

Որպես հասարակական իրավագիտակցության ձևավորման սկզբնական օղակ՝ մենք ուսումնասիրել ենք Արցախի Հանրապետության ավագ դասարանների աշակերտների իրավագիտակցության հիմնախնդիրը: Հարկ է նկատել, որ 2008 թվականից սկսած Արցախի Հանրապետության հանրակրթական դպրոցներում դասավանդվում է «Հասարակագիտություն» առարկան, որի շրջանակներում աշակերտները ստանում են իրավական գիտելիքներ, ընդ որում, «Հասարակագիտություն» ինտեգրված առարկայի «իրավագիտություն» բաժինը դասավանդվում է 11-րդ դասարանի առաջին կիսամյակում՝ շաբաթական առավելագույնը 2 ժամ ժամաքանակով:

2016թ. հոկտեմբեր-դեկտեմբեր ամիսներին «Իրավագիտակցության հիմնախնդիրը ԼՂՀ հանրակրթական և բարձրագույն ուսումնական հաստատություններում» ծրագրի շրջանակներում Արցախի Հանրապետության 35 դպրոցների ավագ (10-12-րդ) դասարանների 475 աշակերտների շրջանում հարցաթերթերի միջոցով անց է կացվել սոցիոլոգիական հարցում: Այն նպատակ էր հետապնդում բացահայտել ավագ դասարանների աշակերտների իրավագիտակցության մակարդակը, ինչպես նաև առկա հիմնախնդիրների վեր հանման միջոցով նախանշել վերջինիս բարձրացման հիմնական ուղիները: Հարցումն անց է կացվել 11 քաղաքային⁶ և 23 գյուղական⁷ բնակավայրերի դպրոցներում:

Իրավագիտակցության հետազոտությունը, հետևաբար՝ աշակերտների իրավական գիտելիքների մակարդակի որոշումը, իրավունքի գնահատումը, արժեքային կողմնորոշիչները պահանջել են ամենայն պատասխանատվությամբ մոտենալ հարցաթերթի կազմմանը, ինչին

⁶ Քաղաքային բնակավայրերն ընդգրկում են Ստեփանակերտի (երկու դպրոց), Ասկերանի, Բերձորի, Հադրութի, Կովսականի, Ճարտարի, Մարտակերտի, Մարտունու, Միջնաձևանի, Շուշիի և Քարվաճառի դպրոցները:

⁷ Գյուղական բնակավայրերն ընդգրկում են. **Ասկերանի շրջան**՝ Նորագյուղի, Խնձրիստանի և Շոշի դպրոցներ, **Հադրութի շրջան**՝ Ազոխի, Տոդի և Դրախտիկի դպրոցներ, **Մարտակերտի շրջան**՝ Ներքին Հռոաթաղի, Գետավանի և Նոր Մարաղայի դպրոցներ, **Մարտունու շրջան**՝ Կարմիր Շուկայի և Սոսի դպրոցներ, **Շահումյանի շրջան**՝ Դաղիվանքի, Չարեքտարի և Նոր Վերինշենի դպրոցներ, **Շուշիի շրջան**՝ Քարին տակի դպրոց, **Քաշաթաղի շրջան**՝ Ալաշկերտի, Այգեհովիտի, Գետամեջի, Իշխանաձորի, Մարտունաշենի, Սարատակի, Տիգրանավանի և Ուտեկանի դպրոցներ:

մասնակցել են հետազոտական խմբի իրավաբան անդամները և սոցիոլոգը: Հարցաթերթը ներառել է այնպիսի հարցեր, որոնք նպատակ էին հետապնդում բացահայտել աշակերտների իրավական իրազեկվածության (իրավունքի իմացության), վարքագծային (իրավաչափ և ոչ իրավաչափ վարքագիծ դրսևորելու), գնահատողական մակարդակներն ու իրավագիտակցության մակարդակը բարձրացնելու (իրավական գիտելիքներն ավելացնելու) պատրաստականությունը: Հետազոտության տվյալները մշակվել են SPSS վիճակագրական փաթեթի օգնությամբ:

Հետազոտության շրջանակներում առաջ է քաշվել այն հիպոթեզը, որ աշակերտների իրավագիտակցության մակարդակի բարձրացման արդյունավետ կառուցակարգերի մշակումը և իրականացումը կարող է հիմք հանդիսանալ հասարակության իրավագիտակցության և իրավական մշակույթի կատարելագործման համար, ինչպես նաև դրականորեն ազդել օրինականության և իրավակարգի վիճակի վրա: Վերջիններս էլ իրենց արտացոլումը կգտնեն իրավաստեղծ գործունեության և իրավական վարքագծի վրա:

Հետազոտության նպատակի ու դրանից ենթադրվող խնդիրների լուծմանը համապատասխան, ստորև ներկայացվում է արդյունքների վերլուծությունը՝ ըստ հարցաթերթի կառուցվածքային բաժինների:

Ի սկզբանե նշենք, որ 475 հարցվողների սեռային բաշխումն ունի հետևյալ պատկերը. իգական՝ 61,9% կամ 294 հոգի, արական՝ 38,1% կամ 181 հոգի: Ընդ որում, հարցվողների 39,6%-ը եղել են 10-րդ, 26,9%-ը՝ 11-րդ, իսկ 33,5%-ը՝ 12-րդ դասարանի աշակերտներ:

Աշակերտների իրավական իրազեկվածության (իրավունքի իմացության) մակարդակը

Սույն բաժնի հարցերը պայմանականորեն կարելի է բաժանել երեք խմբերի. հարցեր, միջոցով բացահայտվում են աշակերտների իրավական գիտելիքները, դրանց աղբյուրը, ինչպես նաև սեփական իրավունքների ու պարտականությունների իմացությունը (պատասխանները լրացվել են ինքնուրույն):

Հարցվողների կեսից ավելին (63,4%) **«Ասացեք, խնդրեմ, ե՞րբ է ընդունվել «ԼՂՀ հոչակման մասին» հոչակագիրը»** հարցին տվել է ճիշտ պատասխան, այն է՝ **1991թ. սեպտեմբերի 2**: Համանման ձևով, հարցվողների 69,7%-ն է **«Ե՞րբ է ընդունվել Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության Սահմանադրությունը»** հարցին տվել ճիշտ պատասխան՝ **2006թ. դեկտեմբերի 10**:

Հատկանշական է, որ հարցվողների 52%-ը ճիշտ է պատասխանել միաժամանակ առաջին և երկրորդ հարցերին: Միևնույն ժամանակ պետք է փաստել, որ հարցվողների 8,6%-ը առաջին և երկրորդ հարցերի դեպքում ընտրել է **«1991թ. սեպտեմբերի 2»** պատասխանը, իսկ 9,9%-ը՝ **«1991թ. դեկտեմբերի 10»** տարբերակը, այսինքն՝ նրանք շփոթում են այդ երկու պատմական իրադարձությունների տարեթվերը՝ սխալմամբ կարծելով, որ դրանք տեղի են ունեցել նույն օրը:

«ԼՂՀ-ում իշխանությունը քանի՞ ճյուղերի է բաժանված» հարցին 73,1%-ը ճիշտ է պատասխանել՝ նշելով **«Օրենսդիր, գործադիր և դատական»** տարբերակը: 16,6%-ը կարծում է, որ իշխանությունը բաժանված է նախագահի, օրենսդրի և դատականի միջև, 4,6%-ը՝ գործադիրի և դատականի միջև, իսկ 5,7%-ը դժվարացել է պատասխանել:

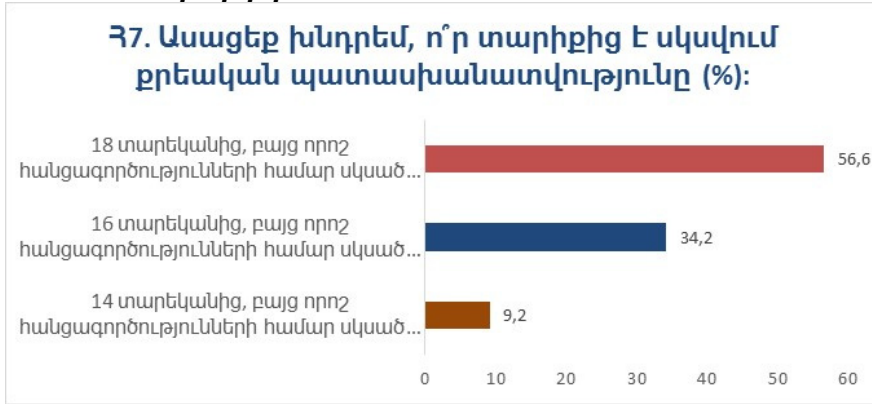
Ամփոփելով առաջին խմբի հարցերը (հիմք ընդունելով ճիշտ պատասխանները՝ 1-ին հարց՝ 63,4%, 2-րդ հարց՝ 69,7%, 3-րդ հարց՝ 73,1%)՝ կարող ենք ասել, որ աշակերտներն ունեն իրավական գրագիտության հարաբերականորեն բարձր մակարդակ:

Եթե առաջին երեք հարցերին հարցվողների կեսից ավելին ճիշտ է պատասխանել, ապա հաջորդ երկու հարցերի պարագայում պատկերն այլ է: Այսպես, **«Ասացեք, խնդրեմ, ո՞ր տարիքից է սկսվում վարչական պատասխանատվությունը»** հարցին հարցվողների ընդամենը 31,3%-ն է ճիշտ պատասխանել՝ ընտրելով **«16 տարեկանից»** պատասխանը: 48,1%-ը կարծում է, որ վարչական պատասխանատվությունը սկսվում է 18 տարեկանից, 20,6%-ը՝ 14 տարեկանից:

«Ասացեք խնդրեմ, ո՞ր տարիքից է սկսվում քրեական պատասխանատվությունը» հարցին (Գծապատկեր 1) հարցվողների 34,2%-ն է ճիշտ պատասխանել հարցին՝ ընտրելով **«16 տարեկանից, բայց որոշ հանցագործությունների համար սկսած 14 տարեկանից»** պատասխանը:

56,6%-ը կարծում է, որ քրեական պատասխանատվությունը սկսվում է 18 տարեկանից, բայց որոշ հանցագործությունների համար սկսած 16 տարեկանից, 9,2%-ի կարծիքով՝ 14 տարեկանից, բայց որոշ հանցագործությունների համար սկսած 12 տարեկանից:

Գծապատկեր 1

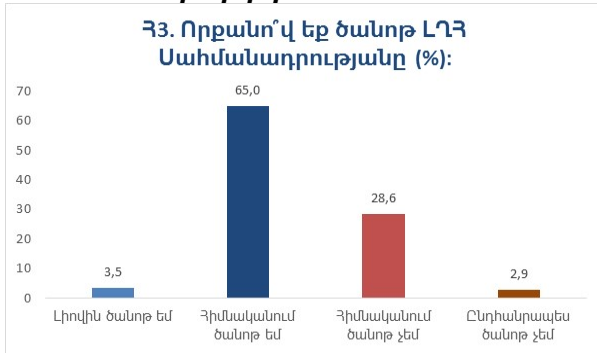

Վերոհիշյալ երկու հարցերի ամփոփումը թույլ է տալիս եզրակացնել, որ աշակերտները նվազ գիտելիքներ ունեն այն մասին, թե որ տարիքից է սկսում քրեական և վարչական պատասխանատվությունը: Դա բացասական միտում է այն իմաստով, որ նշված պատասխանատվության ձևերը կիրառելի են նրանց տարիքից սկսած, այսինքն՝ 16 տարեկանից, սակայն աշակերտները հստակ պատկերացում չունեն դրա մասին: Ընդամին, հարցվողների 48,1%-ի կարծիքով՝ վարչական պատասխանատվությունը սկսվում է 18 տարեկանից, իսկ 56,6%-ն էլ կարծում է, որ քրեական պատասխանատվությունն է սկսվում այդ նույն տարիքից: Այս ամենով հանդերձ հակված ենք կարծելու, որ աշակերտներն իրենց հակաօրինական գործողությունների համար ենթադրում են պատասխանատվության ավելի ուշ տարիք: Արդյունքում ստացվում է, որ վերոհիշյալ երկու հարցերի դեպքում հարցվողների 1/3-ն է տվել ճիշտ պատասխան:

Երկրորդ խմբի հարցերը հարցաթերթում ներառելը նպատակ էր հետապնդում բացահայտելու, թե աշակերտները որտեղից են ստանում իրավական գիտելիքներ և որքանով են դրանք արժանահավատ: Այս խմբի հարցերից առաջինը հետևյալն է՝ «Որքանով եք ծանոթ **ԼԴՀ**

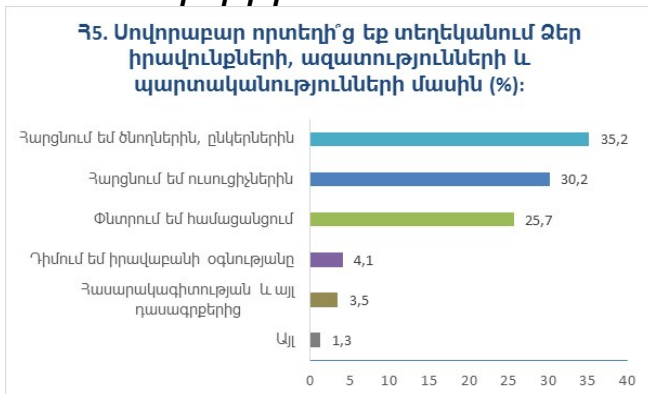
Սահմանադրությանը»: Այս հարցին դրական պատասխան է տվել 68,5%-ը, բացասական՝ 31,5%-ը (Գծապատկեր 2):

Գծապատկեր 2

«Սովորաբար որտեղի՞ց եք տեղեկանում Ձեր իրավունքների, ազատությունների և պարտականությունների մասին» հարցի պատասխաններից (Գծապատկեր 3) պարզ է դառնում, որ աշակերտների 35,2%-ը որպես իրավական գիտելիքների հիմնական աղբյուր դիտարկում է ծնողներին և ընկերներին, այնուհետև՝ ուսուցիչներին (30,2%), ինչպես նաև համացանցում փնտրելու եղանակը (25,7%): Հետաքրքրական է, որ բավականին փոքր տոկոս է կազմում իրավաբանի օգնությանը դիմելու (4,1%) կամ հասարակագիտության և այլ դասագրքերից (3,5%) իրավական տեղեկատվություն ստանալու տարբերակները:

Գծապատկեր 3

Երրորդ խմբի մեջ ներառված երկու հարցերից առաջինի դեպքում աշակերտները պետք է թվարկեին առավելագույնը չորս իրավունք, իսկ երկրորդի դեպքում՝ չորս պարտականություն:

«Թվարկեք, խնդրեմ, Ձեր իրավունքներից մի քանիսը» հարցին պատասխանել է 312 աշակերտ կամ 65,7%-ը, որոնցից 58-ը նշել է մեկ իրավունք, 84-ը՝ երկու, 67-ը՝ երեք, իսկ 103 հարցվող չորս իրավունք: Տվյալ հարցին դժվարացել է պատասխանել 163 աշակերտ, որը կազմում է հարցվողների 34,3%-ը: Վերլուծությունն իրականացվել է բազմակի ընտրության մեթոդաբանությամբ, որի արդյունքում նշվել է 121 իրավունք և 839 պատասխան, ինչն էլ կազմում է 268,9 տոկոս: Մեկնաբանությունը տալիս ենք ըստ յուրաքանչյուր պատասխանի:

Այսպես, հարցվողների 63,5%-ը նշել է խոսքի (մտքի կամ կարծիք արտահայտելու) ազատություն, 35,6%-ը՝ կրթության (կամ սովորելու) իրավունք, 14,4%-ը՝ ընտրելու, 13,5%-ը՝ կյանքի, 10,6%-ը՝ ազատ տեղաշարժվելու, 10,3%-ը՝ ազատության (չնշելով, թե կոնկրետ որ ազատության), 9,9%-ը՝ իրավունքները պաշտպանելու, 9,6%-ը՝ դպրոց հաճախելու, 9,6%-ը՝ աշխատանքի, 6,7%-ը՝ տարբեր միջոցառումների մասնակցելու, 4,8%-ը՝ խմբակներ հաճախելու, 4,8%-ը՝ օլիմպիադաների և մրցույթների մասնակցելու, 4,5%-ը՝ սեփականության, 3,8%-ը՝ քաղաքացիության, 3,5%-ը՝ մասնագիտության ընտրության, 2,6%-ը՝ բուժօգնություն ստանալու: Մյուս պատասխանները կազմել են ավելի փոքր տոկոս: Պատասխանների մեջ եղել են այնպիսիք, որոնք չունեն իրավական բնույթ (ուտելու, շփվելու, երաժշտություն լսելու, ծխելու, երգելու, քնելու և այլ) կամ էլ պարտականություններ են (ենթարկվել օրենքներին, ծառայել հայրենիքին, չխախտել մարդու իրավունքները և այլն):

«Թվարկեք, խնդրեմ, Ձեր պարտականություններից մի քանիսը» հարցին պատասխանել է 340 աշակերտ կամ 71,6%-ը, որոնցից 54-ը նշել է մեկ պարտականություն, 94-ը՝ երկու, 83-ը՝ երեք, իսկ 109 հարցվող չորս պարտականություն: Տվյալ հարցին դժվարացել է պատասխանել 135 աշակերտ, որը կազմում է հարցվողների 28,4%-ը: Հարցվողները նշել են

113 պարտականություն և 927 պատասխան, ինչն էլ կազմում է 272,6 տոկոս:

Հարցմանը մասնակցած աշակերտների 38,2%-ը որպես պարտականություն նշել է «չխախտել օրենքը (ենթարկվել օրենքներին)» տարբերակը, 35,3%-ը՝ սովորել, 25,9%-ը՝ հաճախել դպրոց, 17%-ը՝ հարգել մեծերին (ծնողներին), 15,3%-ը՝ ծառայել հայրենիքին, 15,3%-ը՝ լինել կարգապահ, 11,2%-ը՝ ենթարկվել ծնողներին, 9,7%-ը՝ լինել հանդուրժող, 7,9%-ը՝ պատրաստ ներկայանալ դասերին, 6,8%-ը՝ ենթարկվել ԼՂՀ Սահմանադրությանը, 5,6%-ը՝ կատարել տրված հանձնարարությունները, 5,3%-ը՝ օգնել ծնողներին, 5%-ը՝ ենթարկվել ուսուցիչներին, 4,1%-ը՝ պահպանել շրջակա միջավայրի մաքրությունը, 3,8%-ը՝ լինել հարգալից, 3,5%-ը՝ ենթարկվել դպրոցի կանոններին, 2,9%-ը՝ հետևել ճանապարհային երթևեկության կանոններին, իսկ 2,4%-ը՝ հանցագործություն չկատարել: Որպես պարտականություն ներկայացված մյուս պատասխանները կազմել են ավելի փոքր տոկոս: Պատասխանների մեջ եղել են այնպիսիք, որոնք չունեն իրավական բնույթ (ուտել, լինել բարի, լինել բարոյական, լինել հայրենասեր և այլ) կամ էլ իրավունքներ են (ընտրելու, կրթության, խոսքի ազատության, իրավունքները պաշտպանելու և այլն) կամ էլ Արցախին չեն վերաբերում (չխախտել ՀՀ օրենսգիրքը):

ԼՂՀ կառավարության 2010թ. նոյեմբերի 23-ի թիվ 755-Ն որոշմամբ հաստատված «Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության պետական հանրակրթական ուսումնական հաստատություն» պետական ոչ առևտրային կազմակերպության օրինակելի կանոնադրության 128-րդ կետում նշված է, որ «սովորողի իրավունքները և պարտականությունները սահմանվում են օրենքով», այսինքն «Հանրակրթության մասին» ԼՂՀ օրենքի 20-րդ հոդվածով, որի 2-րդ մասի համաձայն՝ սովորողն իրավունք ունի՝

- 1) ստանալու հանրակրթության պետական կրթական չափորոշչին համապատասխան կրթություն,
- 2) ծնողի համաձայնությամբ ընտրելու ուսումնական հաստատությունը և ուսուցման ձևը, ինչպես նաև տվյալ ուսումնական հաստատությունում առկա հոսքը, ստանալու կրթական վճարովի ծառայություններ,

- 3) անվճար օգտվելու ուսումնական հաստատության ուսումնանյութական բազայից,
- 4) ստանալ կրթության առանձնահատուկ պայմանների կարիքը բավարարելուն ուղղված աջակցություն,
- 5) մասնակցելու ներդպրոցական և արտադպրոցական միջոցառումների,
- 6) պաշտպանված լինելու ցանկացած ֆիզիկական և հոգեբանական ճնշումներից, շահագործումից, մանկավարժական և այլ աշխատողների ու սովորողների այնպիսի գործողություններից կամ անգործությունից, որով խախտվում են սովորողի իրավունքները, կամ ոտնձգություն է արվում նրա պատվին ու արժանապատվությանը,
- 7) ուսումնական հաստատության կանոնադրությամբ սահմանված կարգով մասնակցելու ուսումնական հաստատության կառավարմանը,
- 8) ազատորեն փնտրելու և մատչելիորեն ստանալու ցանկացած տեղեկատվություն, բացառությամբ օրենքով սահմանված դեպքերի,
- 9) ազատ արտահայտելու սեփական կարծիքն ու համոզմունքները,
- 10) օգտվելու օրենքով և ուսումնական հաստատության կանոնադրությամբ սահմանված այլ իրավունքներից:

Նույն հոդվածի 3-րդ մասով սահմանված են սովորողի հետևյալ պարտականությունները՝

- 1) կատարել ուսումնական հաստատության կանոնադրության և ներքին կարգապահական կանոններով սահմանված պահանջները,
- 2) ստանալ հանրակրթության պետական չափորոշիչներին համապատասխան գիտելիքներ, ձեռք բերել և տիրապետել համապատասխան հմտությունների և կարողությունների, բավարարել սահմանված արժեքային համակարգին ներկայացվող պահանջները,
- 3) հաճախել և մասնակցել ուսումնական պարապմունքներին,
- 4) կատարել օրենքով և ուսումնական հաստատության կանոնադրությամբ սահմանված այլ պարտականություններ:

Ամփոփելով սույն խմբի պատասխանները՝ կարող ենք նշել, որ աշակերտների **65,7%-ը** բավարար չափով ծանոթ է իրենց իրավունքներին, իսկ **71,6%-ը՝** պարտականություններին, առավել ևս, որ նրանցից 103-ը նշել են չորս իրավունք, իսկ 109-ը՝ չորս պարտականություն, միևնույն ժամանակ պետք է փաստել, որ նրանցից 34,3%-ը չի նշել ոչ մի

իրավունք, իսկ 28,4%-ը՝ ոչ մի պարտականություն: Ուշագրավ է այն, որ ավելի մեծ թվով (340) աշակերտներ նշել են պարտականություն, քան իրավունք (312 հարցվող): Այս առումով որպես հիմնախնդիր կարելի է արձանագրել այն, որ որոշ աշակերտներ նշել են ոչ իրավական բնույթ ունեցող իրավունքներ և պարտականություններ կամ շփոթել են իրավունքներն ու պարտականությունները: Հարցման ժամանակ Արցախի Հանրապետության ոչ մի դպրոցում չի եղել իրավական անկյուն, հետևաբար՝ նաև առանձնացված ԼՂՀ Սահմանադրություն, «Երեխայի իրավունքների մասին» ԼՂՀ օրենք, կրթության ոլորտի օրենսդրություն, դպրոցի կանոնադրություն ու ներքին կարգապահական կանոններ: Կարծում ենք, որ Արցախի Հանրապետության բոլոր դպրոցներում իրավական անկյունների առկայությունը, դրանք ուսումնասիրելու համար ուսուցիչների ներկայացրած պահանջներն ու իրավական առումով ավելի գրագետ, հետևաբար՝ պաշտպանված լինելու ցանկությունն աշակերտներին հնարավորություն կընձեռի պարբերապար ուսումնասիրելու ինչպես երկրի Սահմանադրությունը, այպես էլ իրենց կարգավիճակից բխող օրենսդրությունը:

Աշակերտների իրավագիտակցության վարքագծային (իրավաչափ և ոչ իրավաչափ վարքագիծ դրսևորելու) մակարդակը

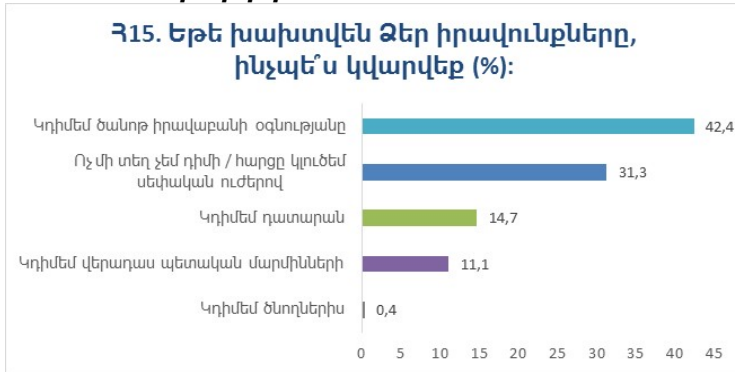
Աշակերտների իրավագիտակցության մակարդակը ենթադրում է ոչ միայն առկա իրավական գիտելիքների հանրագումար, այլև՝ նրանց կողմից իրավաչափ կամ ոչ իրավաչափ վարքագծի դրսևորում, որի բացահայտման համար հարցաթերթում առաջադրվել են հետևյալ հարցերը.

«Որպես հետիոտն՝ հետևում եք ճանապարհային երթևեկության կանոններին» հարցին 33,1%-ը պատասխանել է, որ մշտապես է հետևում, 62,2%-ը նշել է, որ հիմնականում հետևում է, այսինքն հարցվողների 95,3%-ի սուբյեկտիվ գնահատականով իրենք հետևում են ճանապարհային երթևեկության կանոններին: Հարցմանը մասնակցած աշակերտների 3,9%-ը նշել է, որ հիմնականում չի հետևում, իսկ 0,9%-ը՝ ընդհանրապես չի հետևում ճանապարհային երթևեկության կանոններին:

«Եթե խախտվեն Ձեր իրավունքները, ինչպե՞ս կվարվեք» հարցի պատասխաններից (Գծապատկեր 4) ակնհայտ է դառնում, որ

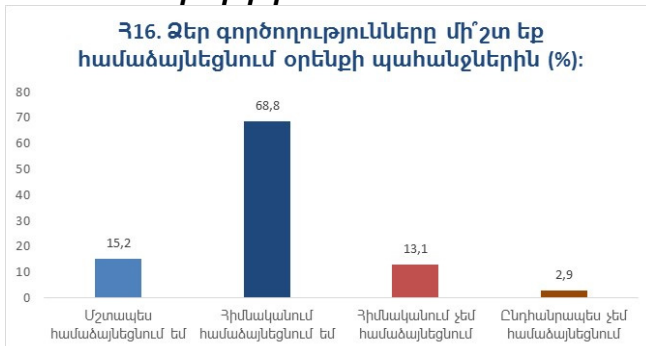
հարցվողների մոտ կեսը՝ 42,4%-ը, իրավունքների խախտման դեպքում կղիմի ծանոթ իրավաբանի օգնությանը: Հետաքրքիր է, որ հարցվողների մի զգալի մասը՝ 31,3%-ը, իրավունքների խախտման դեպքում ոչ մի տեղ չի դիմի, այլ հարցը կլուծի սեփական ուժերով: Հարցվողների 14,7%-ը նշել է, որ նման դեպքում կղիմի դատարան, 11,1%-ը՝ վերադաս պետական մարմիններ, իսկ 0,4%-ը՝ ծնողներին:

Գծապատկեր 4

Գծապատկեր 5-ում ներկայացված «**Ձեր գործողությունները մի՞շտ եք համաձայնեցնում օրենքի պահանջներին**» հարցին 15,2%-ը պատասխանել է, որ մշտապես համաձայնեցնում է, 68,8%-ը նշել է, որ հիմնականում համաձայնեցնում է, այսինքն՝ հարցվողների 84%-ն իրենց գործողությունները համաձայնեցնում են օրենքի պահանջներին: Հարցմանը մասնակցած աշակերտների 13,1%-ը նշել է, որ հիմնականում չի համաձայնեցնում, իսկ 2,9%-ը՝ ընդհանրապես չի համաձայնեցնում:

Գծապատկեր 5

«Արդյո՞ք Դուք թույլ կտաք հակահրավական գործողություն հանուն նյութական շահի» հարցին 83%-ը տվել է բացասական պատասխան, իսկ 4,4%-ը՝ դրական, այսինքն՝ թույլ կտա: Տվյալ հարցին դժվարացել է պատասխանել 12,6%-ը, որոնք էլ, ամենայն հավանակա-նությամբ, չունենալով հստակ դիրքորոշում նշված հարցի վերաբերյալ, ընտրել է այս տարբերակը, որը, մեր կարծիքով, ավելի շատ ենթադրում է «այո», քան «ոչ»:

Այսպիսով, սույն բաժնի հարցերի ամփոփումը թույլ է տալիս եզրա-կացնել, որ հարցվողների 95,3%-ը հետևում է ճանապարհային եր-թանկության կանոններին, 84%-ն իր գործողությունները համաձայնեցնում է օրենքի պահանջներին, իսկ 83%-ը թույլ չի տա հակահրավական գործողություն հանուն նյութական շահի: Մինևնույն ժամանակ, կարևոր է այն հանգամանքը, որ իրավունքների խախտման դեպքում աշակերտների 42,4%-ը կդիմի ծանոթ իրավաբանի օգնությանը, այսինքն, նման իրա-վիճակներում նրանք լավ պատկերացում ունեն, թե ում միջոցով կարելի է հարցը լուծել արհեստավարժ եղանակով: Ուշագրավ է այն, որ ըստ հարցվողների 4,8%-ի՝ իրենք չեն հետևում ճանապարհային երթանկու-թյան կանոններին, չնայած իրականում այդ տոկոսն ավելի մեծ է, 16%-ն իր գործողությունները չի համաձայնեցնում օրենքի պահանջներին, իսկ 17%-ը թույլ կտա հակահրավական գործողություն հանուն նյութական շահի: Համենայնդեպս, սա խոսում է աշակերտների մի մասի մոտ առկա ձևախեղված իրավագիտակցության մասին, որը «չբուժելու» և անհրա-ժեշտ հետևություններ չանելու դեպքում կարող է նպաստել անչա-փահասների հանցագործությունների թվի աճին:

Աշակերտների իրավագիտակցության մակարդակը բարձրացնելու (իրավական գիտելիքներն ավելացնելու) պատրաստակամությունը

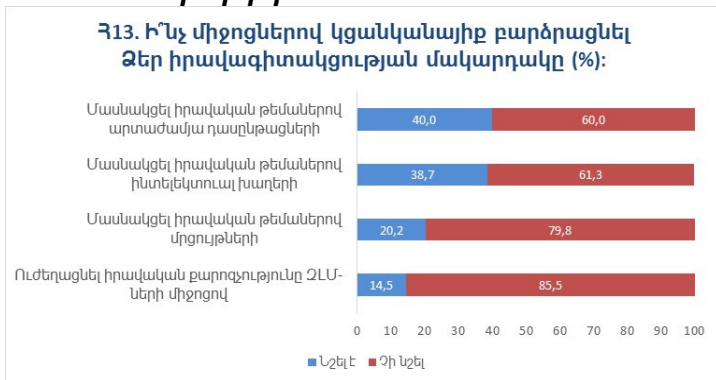
Աշակերտների շրջանում սոցիոլոգիական հարցման անցկացումը նպատակ ուներ նաև բացահայտելու, թե արդյոք աշակերտների մոտ կա ցանկություն ավելացնելու սեփական իրավական գիտելիքները, հետևա-բար նաև՝ իրավագիտակցության մակարդակը: Արցախի Հանրապետո-ւթյունում գործող Արցախի հանրային հեռուստատեսությամբ եթեր է հեռարձակվում միակ իրավական բնույթի «Իմ իրավունքը» հաղորդումը,

ինչի կապակցությամբ էլ առաջադրվել է հետևյալ հարցը. «Որքա՞ն հաճախ եք դիտում «Իմ իրավունքը» հաղորդումն Արցախի հանրային հեռուստաալիքով», ինչին հարցվողները տվել են հետևյալ պատասխանները. հարցվողների համարյա կեսը՝ 42,1%-ը, նշել է, որ ընդհանրապես չի դիտում, 38,3%-ն ընտրել է «հազվադեպ եմ դիտում» տարբերակը, 10,5%-ը՝ պարբերաբար է դիտում, 2,7%-ը՝ մշտապես է դիտում, իսկ հարցվողների 6,4%-ը նշել է, որ Քաշաթաղի շրջանում չի հեռարձակվում⁸:

«Որքա՞ն հաճախ են Ձեր ծնողներն իրավական թեմաներով զրուցում Ձեզ հետ» հարցին 45,8%-ը պատասխանել է, որ պարբերաբար են զրուցում, 12,2%-ը՝ մշտապես են զրուցում, 37,1%-ը՝ հազվադեպ են զրուցում, իսկ 4,9%-ը՝ ընդհանրապես չեն զրուցում:

«Ի՞նչ միջոցներով կցանկանայիք բարձրացնել Ձեր իրավագիտակցության մակարդակը» հարցին (Գծապատկեր 6), որի դեպքում հարցվողները պետք է նշեին բոլոր հնարավոր տարբերակները, տրվել են հետևյալ պատասխանները. աշակերտների 40%-ը նշել է «մասնակցել իրավական թեմաներով արտաժամյա դասընթացների» տարբերակը, 38,7%-ը՝ «մասնակցել իրավական թեմաներով ինտելեկտուալ խաղերի» տարբերակը, 20,2%-ը ցանկանում է սեփական իրավագիտակցության մակարդակը բարձրացնել իրավական թեմաներով մրցույթների մասնակցելու միջոցով, իսկ 14,5%-ը՝ ՁԼՄ-ների միջոցով իրավական քարոզչությունն ուժեղացնելով:

Գծապատկեր 6

⁸ Խոսքը Քաշաթաղի շրջանի հարավային թևի մասին է:

Հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ Արցախի Հանրապետությունում երբեք իրավունքի թեմայով օլիմպիադա չի անցկացվել, աշակերտների հակումները բացահայտելու համար հարցաթերթում առաջադրվել է հետևյալ հարցը. **«Ասացեք, խնդրեմ, կցանկանայի՞ք մասնակցել իրավունքի թեմայով օլիմպիադայի»**, որին 52,2%-ը պատասխանել է դրական, այսինքն՝ կցանկանա մասնակցել, իսկ 47,8%-ը՝ բացասական: Ստացված արդյունքների հիման վրա, նպատակ ունենալով խթանել աշակերտների իրավագիտակցության բարձրացումը, հեղինակների կողմից 2017թ. փետրվարի 28-ին Արցախի Հանրապետությունում կազմակերպվել է «Սահմանադրություն և իրավունք» դպրոցականների հանրապետական առաջին օլիմպիադան, իսկ մարտի 10-ին՝ հաղթողների պարգևատրման արարողությունը: Դպրոցական օլիմպիադային մայրաքաղաք Ստեփանակերտից և շրջկենտրոններից մասնակցել է 55 աշակերտ: Դրանից բացի, 2016թ. մարտ-ապրիլ ամիսներին մեր նախաձեռնությամբ կազմակերպվել է իրավագիտակցության բարձրացմանն ուղղված ուսուցողական դասընթացների շարք, որին մասնակցել են մինչև 30 տարեկան երիտասարդներ, իսկ ծրագրի շրջանակներում տպագրվել է «Իրավագիտակից երիտասարդ» տեղեկատվական գրքույկը:

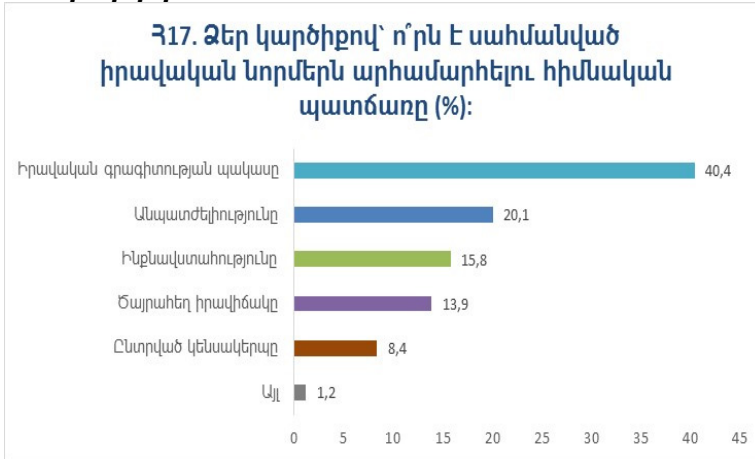
Այսպիսով, հարցվողների ընդամենը 13,2%-ը նշել է, որ մշտապես կամ պարբերաբար է դիտում «Իմ իրավունքը» հաղորդումը, ինչը ցածր ցուցանիշ է՝ հաշվի առնելով, որ այդ հաղորդման շրջակակներում քննարկվում են տարաբնույթ իրավական հիմնախնդիրներ: Հարցվողների 58%-ը նշել է, որ մշտապես կամ պարբերաբար ծնողներն իրենց հետ զրուցում են իրավական թեմաներով: Աշակերտների 89,1%-ը ցանկություն է հայտնել նշված եղանակներից առնվազն մեկով բարձրացնել սեփական իրավագիտակցության մակարդակը, ինչը նշանակում է, որ ապագայում կարող ենք ունենանալ իրավական առումով ավելի գրագետ հասարակություն, որտեղ, ենթադրվում է, հանցավորության մակարդակը կլինի ցածր: Ինչ վերաբերում է իրավունքի թեմայով օլիմպիադային, որին մասնակցելու ցանկություն էր հայտնել հարցվողների 52,2%-ը, ապա այն արդեն կայացած իրողություն է և, ըստ Արցախի Հանրապետության կրթության, գիտության և սպորտի նախարարության հետ ձեռք բերված պայմանավորվածության, այն համատեղ ու

Ժերով դարձվելու է ամենամյա:

Աշակերտների իրավագիտակցության գնահատողական մակարդակը

Սույն բաժնում առաջադրված հարցերի միջոցով նպատակ ենք հետապնդել բացահայտել հարցվողների կարծիքներն իրավական նորմերն արհամարհելու պատճառների և սեփական իրավագիտակցության մակարդակը գնահատելու վերաբերյալ: Այսպիսով, «**Ձեր կարծիքով՝ ո՞րն է սահմանված իրավական նորմերն արհամարհելու հիմնական պատճառը**» հարցին (Գծապատկեր 7) 40,4%-ը պատասխանել է, որ իրավական գրագիտության պակասը, 20,1%-ը՝ անպատժելիությունը, 15,8%-ը՝ ինքնավստահությունը, 13,9%-ը՝ ծայրահեղ իրավիճակը, 8,4%-ը՝ ընտրված կենսակերպը, իսկ 1,2%-ը տվել են այլ պատասխաններ:

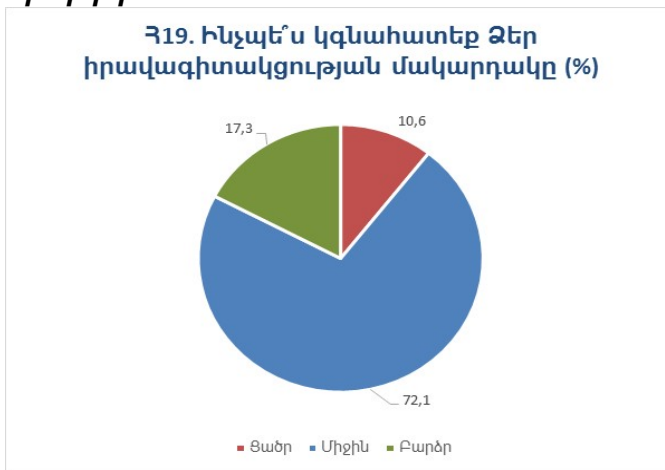
Գծապատկեր 7

Աշակերտների մոտ առկա իրավական գիտելիքների և դրանց հանդեպ ունեցած սուբյեկտիվ գնահատականի միջև ներդաշնակությունն ու անկեղծությունը բացահայտելու համար առաջադրվել է հետևյալ հարցը. «**1-10 բալանոց սանդղակով ինչպե՞ս կգնահատեք Ձեր իրավագիտակցության մակարդակը, որտեղ 1-ը ամենացածր գնահատա-**

Կանն է, իսկ 10-ը՝ ամենաբարձր»: Հարցվողների 10,6%-ն իրենց իրավագիտակցության մակարդակը գնահատել են ցածր (1-4 բալ), 72,1%-ը՝ միջին (5-7 բալ), իսկ 17,3%-ը՝ բարձր (8-10 բալ):

Գծապատկեր 8

Վերոհիշյալ հարցերից առաջինի դեպքում աշակերտները ներկայացրել են իրենց կարծիքներն այն մասին, թե որն է սահմանված իրավական նորմերն արհամարհելու հիմնական պատճառը: Հարցվողներն առաջին երեք պատճառների շարքին են դասել իրավական գրագիտության պակասը (40,4%), անպատժելիությունը (20,1%) և ինքնավստահությունը (15,8%): Նկատի ունենալով այն հանգամանքները, որ աշակերտները, իրենց տարիքային առանձնահատկություններից ելնելով, ազատորեն արտահայտում են իրենց կարծիքը⁹, ունեն ճկուն մտածելակերպ, ու հարցումն անանուն էր՝ կարելի է ենթադրել, որ նրանց կարծիքը մոտ է իրականությանը և անհրաժեշտ է համալիր մոտեցում նշված հիմնախնդիրների լուծման վերաբերյալ:

Քանի որ երկրորդ հարցի պատասխանի դեպքում առկա է սուբյեկտիվ գործոն, հարցվողների կողմից իրենց իրավագիտակցության մակարդակին տրված գնահատականը համեմատել ենք հարցաթերթի

⁹ Նշված եզրահանգման համար հիմք է հանդիսացել նաև այն, որ սույն սոցիալական շրջանակներում հարցվողների 63,5%-ը որպես իրավունք նշել է խոսքի (մտքի կամ կարծիք արտահայտելու) ազատությունը:

ստուգողական վեց հարցերին տրված ճիշտ պատասխանների հետևանքով ստացել հետևյալ արդյունքը.

«Ասացեք, խնդրեմ, ե՞րբ է ընդունվել «ԼՂՀ հռչակման մասին» հռչակագիրը» հարցին ճիշտ է պատասխանել 301 հարցվող (63,4%), որոնցից 29-ն (11,7%) իրենց իրավագիտակցության մակարդակը գնահատել են ցածր, 181-ը (73%)՝ միջին, իսկ 38-ը (15,3%)՝ բարձր¹⁰: Հետաքրքրական է, որ 53 հարցվող, որոնք դժվարացել են գնահատել իրենց իրավագիտակցության մակարդակը, նույնպես ճիշտ են պատասխանել այս հարցին: Դրան զուգահեռ, թվով 92 և 27 հարցվողներ սխալ են պատասխանել հարցին՝ իրենց իրավագիտակցության մակարդակը գնահատելով համապատասխանաբար միջին և բարձր:

«Իսկ ե՞րբ է ընդունվել Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության Սահմանադրությունը» հարցին 331 (69,7%) ճիշտ պատասխանողներից 31-ն (11,2%) իրենց իրավագիտակցության մակարդակը գնահատել են ցածր, 198-ը (71,2%)՝ միջին, 49-ը (17,6%)՝ բարձր: Նշված հարցին ճիշտ են պատասխանել ևս 53 աշակերտ, սակայն դժվարացել են գնահատել սեփական իրավագիտակցության մակարդակը: Դրան զուգահեռ, թվով 71 և 18 հարցվողներ սխալ են պատասխանել հարցին՝ իրենց իրավագիտակցության մակարդակը գնահատելով համապատասխանաբար միջին և բարձր:

«Որքանո՞վ եք ծանոթ ԼՂՀ Սահմանադրությանը» հարցին դրական պատասխան տված 311 (68,5%) հարցվողներից 11-ն (4,3%) իրենց իրավագիտակցության մակարդակը գնահատել են ցածր, 191-ը (75,2%)՝ միջին, 52-ը (20,5%)՝ բարձր: Միևնույն ժամանակ 57 աշակերտ նշել է, որ ծանոթ է ԼՂՀ Սահմանադրությանը, սակայն դժվարացել է գնահատել սեփական իրավագիտակցության մակարդակը: Զարմանալի է, որ թվով 82 աշակերտ նշել է, որ ծանոթ չէ ԼՂՀ Սահմանադրությանը, սակայն իր իրավագիտակցության մակարդակը գնահատել է միջին, իսկ 10 աշակերտ՝ բարձր:

«ԼՂՀ-ում իշխանությունը քանի՞ ճյուղերի է բաժանված» հարցին տրվել է 347 (73,1%) ճիշտ պատասխան: Հարցվողներից 30-ն (10,4%) իրենց իրավագիտակցության մակարդակը գնահատել են ցածր, 204-ը (70,8%)՝

¹⁰ Այս և հաջորդ հինգ հարցերի տոկոսային հարաբերակցության մեջ ներառված չեն այն ճիշտ պատասխանները, որոնց դեպքում հարցվողները դժվարացել են գնահատել իրենց իրավագիտակցության մակարդակը: Տվյալ հարցի դեպքում 100%-ը կազմում է 248 պատասխան (301-53=248):

միջին, իսկ 54-ը (18,8%)՝ բարձր: Չնայած 59 աշակերտ դժվարացել են գնահատել իրենց իրավագիտակցության մակարդակը, սակայն ճիշտ են պատասխանել այս հարցին: Դրան զուգահեռ, թվով 62 և 11 հարցվողներ սխալ են պատասխանել հարցին՝ իրենց իրավագիտակցության մակարդակը գնահատելով համապատասխանաբար միջին և բարձր:

Վերոհիշյալ հարցերին ճիշտ պատասխանած աշակերտների թիվը տատանվում է **63,4%-73,1%**-ի միջակայքում: Իրենց իրավագիտակցության մակարդակը ցածր գնահատած աշակերտներինը՝ **4,3%-11,7%**-ի միջակայքում, միջին գնահատածներինը՝ **70,8%-75,2%**, իսկ բարձր գնահատածներինը՝ **15,3%-20,5%**:

Եթե նախորդ չորս հարցերի դեպքում աշակերտների ինքնագնահատականն ու տված պատասխանները հիմնականում համապատասխանում են իրար, ապա հաջորդ երկու հարցերի պարագայում պատկերը փոխվում է: Այսպես, «**Ասացեք, խնդրեմ, ո՞ր տարիքից է սկսում վարչական պատասխանատվությունը**» հարցին տրվել է ընդամենը 141 (31,3%) ճիշտ պատասխան, որոնցից 10-ն (8,7%) իր իրավագիտակցության մակարդակը գնահատել է ցածր, 90-ը (78,3%)՝ միջին, իսկ 15-ը (13%)՝ բարձր: Բացի այդ, ևս 26 հոգի ճիշտ է պատասխանել այս հարցին, սակայն դժվարացել է գնահատել սեփական իրավագիտակցության մակարդակը: Տարօրինակն այն է, որ ավելի մեծ՝ թվով 184 հարցվողներ իրենց իրավագիտակցության մակարդակը գնահատել են միջին, իսկ 51-ը՝ բարձր, սակայն սխալ են պատասխանել հարցին:

«**Ասացեք խնդրեմ, ո՞ր տարիքից է սկսում քրեական պատասխանատվությունը**» հարցին տրվել է ընդամենը 159 (34,2%) ճիշտ պատասխան, որոնցից 16-ն (11,8%) իր իրավագիտակցության մակարդակը գնահատել է ցածր, 96-ը (70,6%)՝ միջին, իսկ 24-ը (17,6%)՝ բարձր: Հարցվողներից ևս 23-ը ճիշտ է պատասխանել այս հարցին, սակայն դժվարացել է գնահատել սեփական իրավագիտակցության մակարդակը: Դրանից զատ, մտահոգիչ է այն իրողությունը, որ ավելի մեծ՝ թվով 181 հարցվող, իր իրավագիտակցության մակարդակը գնահատել է միջին, իսկ 43-ը՝ բարձր, սակայն սխալ է պատասխանել հարցին:

Նախորդ երկու հարցերին ճիշտ պատասխանած աշակերտների թիվը տատանվում է **31,3%-34,2%**-ի միջակայքում: Իրենց իրավագիտակցու-

թյան մակարդակը ցածր գնահատած աշակերտներինը՝ **8,7%-11,8%**-ի միջակայքում, միջին գնահատածներինը՝ **70,6%-78,3%**, իսկ բարձր գնահատածներինը՝ **13%-17,6%**: Համեմատության համար նշենք, որ սոցիոլոգիական հարցմանը մասնակցած աշակերտների **10,6%**-ն իրենց իրավագիտակցության մակարդակը գնահատել է ցածր, **72,1%-ը՝** միջին, իսկ **17,3%-ը՝** բարձր, որը վերոհիշյալ արդյունքների հետ համեմատելիս տալիս է աննշան շեղում: Այստեղից էլ կարելի է եզրահանգել, որ աշակերտների փաստացի իրավական գիտելիքներն ու նրանց կողմից սեփական իրավագիտակցության մակարդակին տրված գնահատականը հիմնականում համընկնում է, այսինքն անկեղծության աստիճանը շատ բարձր է: Ճիշտ է, որոշ դեպքերում նկատվում է սեփական իրավագիտակցության մակարդակի վերաբերյալ ավելի բարձր կամ ցածր գնահատական, սակայն դրանք մեծ տոկոս չեն կազմում:

Այսպիսով, վերլուծելով հետազոտության արդյունքները, կարելի է ասել, որ Արցախի Հանրապետության ավագ դասարանների աշակերտներն ունեն միջինից բարձր իրավագիտակցության մակարդակ: Իհարկե, հաշվի առնելով երկրի չճանաչվածությունը և դրանից բխող մի շարք խնդիրներ, նման արդյունքը դրական է, բայց ոչ բավարար, ինչի կապակցությամբ մեր կողմից առաջարկվում է՝

- որպես առաջին քայլ ցանկալի է «Հասարակագիտություն» առարկայի 11-րդ դասարանի դասագիրքը դարձնել ավելի մատչելի¹¹, դրան զուգահեռ քայլեր ձեռնարկել ավագ դասարաններում առանձին իրավական առարկա (օրինակ, «Պետության և իրավունքի հիմունքներ»¹²) մտցնելու ուղղությամբ,

¹¹ Մ.Վենգրժանովիչը, Ա.Մանուկյանը և Լ.Ստեփանյանը կարծում են, որ ավագ դպրոցում «Հասարակագիտություն» առարկայի դասավանդման ընթացքում առաջանում են մի շարք խնդիրներ՝ կապված դասագրքի նյութի ներկայացման դժվար ընկալելիության հետ, իսկ պատճառները հետևյալն են. դասագրքի լեզուն ակադեմիական է, աղքատ մեթոդական ու գործնական աշխատանքների բաժիններից, հասկացությունների սահմանումները դժվար են, իսկ ձևակերպումներն անհասկանալի ու խճճված: Այս մասին ավելի մանրամասն տե՛ս Հասարակագիտություն առարկայի դասավանդման խնդիրները բուհերում և դպրոցներում հանրապետական գիտաժողովի (25.03.2016թ., ք.Երևան) նյութերի ժողովածու, Եր., 2016, էջ 111, 123-124, 141:

¹² Համեմատության համար նշենք, որ նախքան «Հասարակագիտություն» առարկայի դասավանդումը, ՀՀ-ի և ԼՂՀ-ի դպրոցների 8-րդ, 9-րդ և 10-րդ դասարաններում

- նշված դասագրքերում ավելացնել նաև Արցախի Հանրապետության
- իրավական կյանքին վերաբերող նյութեր¹³, առավել ևս, որ ներկայումս ՀՀ-ն ու ԼՂՀ-ն ունեն կառավարման տարբեր համակարգեր,
- պարբերաբար վերապատրաստել «Հասարակագիտություն» առարկա դասավանդող ուսուցիչներին,
- աստիճանական անցում կատարել տվյալ առարկան իրավագետ-մանկավարժի կողմից դասավանդմանը,
- մշակել և կիրառել նշված առարկայի դասավանդման նորարարական, այդ թվում՝ ինտերակտիվ մեթոդներ,
- կազմակերպել իրավական թեմաներով օլիմպիադաներ, արտաժամյա դասընթացներ, մրցույթներ, ինտելեկտուալ խաղեր, ինչպես նաև ԶԼՄ-ներով ուժեղացնել իրավական քարոզչությունը,
- բոլոր դպրոցներում ստեղծել իրավական անկյուններ,
- պատրաստել իրավական թեմաներով պատի թերթեր և այլ տեսողական նյութեր,
- Արցախի Հանրապետության մայրաքաղաք Ստեփանակերտում և բոլոր շրջկենտրոններում ստեղծել մանկապատանեկան իրավական դպրոցներ, ուր աշակերտները կարող են հաճախել փոքր տարիքից ու տարիքային առանձնահատկություններով պայմանավորված մեթոդներով ստանալ իրավական գիտելիքներ,
- հաշվի առնելով սոցիոլոգիական հարցման անցկացման ընթացքում ուսուցիչների և աշակերտների հետ ունեցած առանձին հանդիպում-քննարկումների ժամանակ վերջիններիս կողմից բարձրացված խնդրի կարևորությունը, այն է՝ Արցախի Հանրապետության Սահմանադրության մեկնաբանությունների բացակայությունն ու դրանից բխող մի շարք հոդվածների ընկալման ցածր աստիճանը, առաջարկվում է իրականացնել գործնական քայլեր այդ ուղղությամբ:

դասավանդվում էր համապատասխանաբար «Մարդու իրավունքներ», «Քաղաքացիական կրթություն», «Պետություն և իրավունք» առարկաները:

¹³ Խոսքը, առաջին հերթին, վերաբերում է Արցախի Հանրապետության Սահմանադրությանը, պետության կազմավորման իրավական հիմքերին, կառուցվածքին, պետական իշխանության գործունեությանը և այլն:

**ПРОБЛЕМА ФОРМИРОВАНИЯ ПРАВОСОЗНАНИЯ ШКОЛЬНИКОВ
СТАРШИХ КЛАССОВ РЕСПУБЛИКИ АРЦАХ**

**Аветик Арутюнян, Сирануш Петикян, Акоп Матевосян,
Лусине Бархударян
Резюме**

В статье представлены результаты исследования, которое проводилось впервые в школах Республики Арцах с целью выявления уровня правосознания учеников старших классов. Анализ данных показывает, что школьники, в целом, знают свои права и обязанности. Считаем, что это не достаточно для формирования правосознательного общества. Авторами выявлены проблемы, касающиеся путей повышения уровня правосознания учеников, а также указаны некоторые возможные способы их решения.

**THE PROBLEM OF SHAPING LEGAL AWARENESS AMONG HIGH
SCHOOL STUDENTS IN ARTSAKH REPUBLIC**

**Avetik Harutyunyan, Siranush Petikian, Hakob Matevosyan,
Lusine Barkhudaryan
Summary**

The paper presents the results of the study pioneered in the schools of Artsakh Republic which was aimed to identifying level of legal awareness among high school students. The analysis show that students on the whole are aware of their rights and responsibilities. We believe this is not sufficient for shaping legally aware society. The authors have identified problems related to ways of enhancing the level of legal awareness among the students as well as suggested several potential solutions.

Ավետիք Համլետի Հարությունյան - Արցախի երիտասարդ գիտնականների և մասնագետների միավորման (ԱԵԳՄՄ) հիմնադիր, իրավագիտության թեկնածու

Էլ. հասցե՝ avetiq.hh@gmail.com , **Հեռախոս՝** +374 97277770

Սիրանուշ Գառնիկի Պետիկյան - ԱԵԳՄՄ նախագահ, իրավագիտության թեկնածու , **Էլ. հասցե՝** spg86@mail.ru

Հակոբ Արտավազդի Մաթևոսյան - Գերմանիայի Լայպցիգ համալսարանի ասպիրանտ

Էլ. հասցե՝ hakob.matevosyan@uni-leipzig.de

Լուսինե Կամոյի Բարխուդարյան - ԱԵԳՄՄ անդամ,

Էլ. հասցե՝ barkhudaryan.lusine@gmail.com